

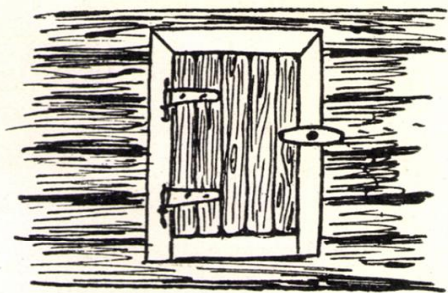
Oven pyörä.

E. N. Setälän toimittamassa »Veikon ja siskon aapiskirjassa» (v:lta 1929) on sivuilla 82—83 julkaistu kansanomaisen lastenviihdytyslaulu »Tuu tuu tupakkarulla», jonka loppusäkeet kuuluvat:

Mistäs tunsit meidän portin?
Näin teidän uuden portin.
Haka alla, pyörä päällä,
karhun talja portin päällä.

Kahden viimeisen säkeen perusteella aapisen kuvittaja on valmistanut linoleumikaiverruksen, jonka jäljennös on painettu laulun loppukoristeeksi. Kuvassa nähdään hirsiseinään sijoitettu vankkalautainen umpiportti, jossa on sulkulaitteena rautainen haka, sekä haan yläpuolella määrlystä riippuva isohko, niinikään rautainen r e n g a s. Tämä rengas, jonka taiteilija ilmeisesti on piirtänyt vastaamaan kansanrunon mainitsemaa *pyörää*, on kuvasta päättäen tarkoitettu tekemään oven kahvan virkaa. Tässä kohden kuvittajalle on sattunut pieni ja anteeksiannettava erehdys. Kuten nim. seuraavasta selvinnee, kansankielemme *pyörällä* on tällaisessa yhteydessä toisenlainen, vanha ja vakiintunut merkitys.

Jo Ganänderin oivallinen thesaurus tietää, että *pyörä* on mm. = 'trä klinka, hwirfwel på en dörr': pane pyörä owen päälle 'lägg wirfweln[!] på dörren', ja hänen mukaansa Renvall kääntää: oven pyörä 'serra [painovirhe, p.o.: sera] orbicularis'; Lönnrot ruotsintaa: oven pyörä 'dörrklinka'. Nykyisistä suomen murteista lueteltakoon seuraavat tiedot. P ö y t y ä: *ovempyärä* 'oven pieleen kiinnitetty, tapin varassa pyörivä puupalikka, jolla ovi pidetään suljettuna': »panès se ovi pyärään!»; H ä m e e n k y r ö: 'linkku, tav. sikolätin ovessa': *kiertē kul lētim püä, rē* (puheenparsa); I i t t i: »ei siil lukkoo o, pyäräl se kiip pannah» (nim. karjetan ovi); V e r m l a n t i:

Oven pyörä Utajärveltä. J. Kemilän piirros Sanakirjasäätiön arkistossa.

pyörä lukkona ladon, vajan tms. ovelle, pyörii naulan, »spiikin» ympäri; Utajärv: *pyörä*: saunan, ladon, joskus navetan y.m. ovelle; oven pielessä on reikä, missä pyörän varsi pyörii, kun sisäpuolelta varren päästä tai ulkoa pyörän terästä kierretään. Kun pyörän terä on pystysuorassa, ovi aukeaa; kun se on vaakasuorassa tai vinossa, se estää oven aukeamasta (J. Kemilä; ks. oheista kuvaa); Tornio: »Ko tulet laosta niin pane ovi pyörhän» = 'linkkuun'; Turvola: *pyörä* 'puusta tehty oven salpa' (piirros osoittaa sen pyöriväksi 'linkuksi'). Itä-Karjala: *püörä* Genetz 'linkku': »pañit oven püöräh». Samaa merkitsevänä johdannaisena huomattakoon Säämäjärven *püöröi* Ahtia 'oven salpa (tallin ja navetan ovelle)': »P. on uksen ulgotšuraz, pielizes kīni noaglu, noaglu keski-püöröij loukoz»; »P. punaldetah uksee salvattū, sid enāmb ei peāze žīvatad»; »Pañin püöröin, nūgöi ei avavu»; »Panen uksem püöröih», »Uks om püöröiz»; Suojärvi: *püöröi* 'säppi, linkku': »pane püöröi umbeh!», »salboa püöröi!» Lyydiläismurteet: *püörü* Kujola (Terun Priäžä, Lismi) 'linkku (ovella)'.

Viro: *püör*, -a Wied. 'Drehriegel, Thürknebel': uks on püöras 'die Thür ist zu, mit dem hölzernen Drehriegel verschlossen'; ukse püörast lahti võtma 'die Thür auwirbeln'; Kettunen '(oven) linkku'.

Näistä tiedoista käy päättelemisen, että *pyörä* on jo todennäköisesti ainakin myöhäiskantasuomalaisena aikana merkinnyt edelläkuvatun laatuista yksinkertaista teknillistä laitetta. Tuo laite ei siis ollut saanut nimeään muotonsa, vaan pyörivän liikkeensä perusteella. Luultavaa onkin, että *pyörä* ei vielä ksm. aikana ainakaan yleisesti ollut kehittynyt siihen merkitykseen, mikä sillä nykysuomessa on valta-asemassa, nim. varsinaisen ympyränmuotoisen 'rataan' merkitykseen.¹ Pyöränmuotoista kojetta kantasuomalaiset tarvitsivat tekniikassaan yleisesti tuskin muuhun kuin varttinään, jossa sitä nimitettiin *kehräksi*.

Lauri Hakulinen.

¹ Vrt. allekirjoittaneen esitystä Suomalainen Suomi 1937 s. 14 —.